

1848 Gyergyóremetén

A 48-as eseményeket kutató szakemberek körében ismeretes tény, hogy az egész egykori Csík megyében nem volt falu, amelyik olyan nagy számban adott volna harcosokat a forradalomnak, mint Gyergyóremete. Mi ennek az oka? — tettem föl magamban gyakran a kérdést, s kutatásaim során igyekeztem egyet-mást tisztázni. A forradalom előtti fejlődést három vonatkozásban kíséreltem meg fölvezetni, s ily módon a nagyarányú részvételt megmagyarázni. Foglalkozunk először a földműveléssel.

„Ezen falu határa két fordulóra vagyon szakasztva, amikor az egyik forduló vetésbe esik, akkor a másik forduló nyomásba és a marhák legelésére használják” — mondják a remeteiek 1820-ban. A faluközösség tagjai mind az „alsó”, mind a „felső” forduló határában megközelítően egyenlő nagyságú szántóval és legelővel rendelkeztek. A termőföld minőségéről beszélve a remeteiek 1785-ben beismerik, hogy „a határ fele részben termékenyebb, más részben pedig sovány, mindezenáltal ha a föld jól megtrágyáztatik háromszor, s az megszántatik, megterem, olykor, midőn az idő néki szolgál, elegyes búzát [...] rozst, árpát, borsót, lencsét, kendert, lent és más kerti veteményeket, úgy mint káposztát, veres hagymát, murkot, petrezselymet, salátát és több eféléket, midőn pedig nem trágyáztatik, zabnál egyebet nem terem”. Meglepi a termelt növények sokfélesége, mégis óvatosan kell értékelnünk a természetű növények területi elterjedését, mert a faluközösség lakói is elismerik, hogy „az mi határunk a több falu határánál alábbvaló és az föld itten négy ökrön műveltetik”. Megállapításunkat igazolja az 1820-as összeírás. Ekkor a remeteiek hangsúlyozzák, hogy a föld „terem közönségesen rozst — árpát — zabot — lent — kendert — lencsét — krumplit”. Tudósítónk még azt is elmondják, hogy „jól művelt földben egy köből után terem közönségesen 6 kalangya, egy kalangya meg ad 1, 1/2 vékát, igen ritkán többet”.

Ami felkelti a figyelmünket, az a burgonya termesztésének az első említése Gyergyóremetén, valamint az ipari növények és a zöldségtélek termesztése. Az állattenyésztés feltételei már kedvezőbbek. A kérdezettek elismerik: „Marha legelő helyünk, szarvasmarháink szükségére az réteken és szántóföldeken elégséges vagy, apró marháink szükségére pedig nints több két havasunknál.”

Az állattenyésztéssel szorosan összefüggött a szénakészítés is: „egy hold kasszáló a fenn való helyeken 4-5 mázsa szénánál nem többet, a térben pedig az hol az árvíz kiönt rájuk 12 mázsáig megteremnek és csak egyszer használhatók.”

A szarvasmarhatenyésztésre a házi állattartás és a mezei legeltetés volt jellemző, a juhokat viszont az év nagy részében a legelőn tartották: a várhegyi és oroszfalusi juhászok gondjaira bízták, sőt arról is van tudomásunk, hogy 1829-ben Marika Simon a gyalog katona István János „juhait a teletetésből Oroszfa lu vezető faluból haza hajtja”. A nagyobb gazdák lótenyésztéssel is foglalkoztak. Ezt panaszolja 1830-ban Dumurván János, akit „Veress Kadét úr elvett több fizetés mellett a mén lovak mellé”.

Amint láttuk, a természeti feltételek kedvezőtlenek voltak, a lakosság ezzel szemben a XIX. század elején meglehetősen gyors ütemben szaporodott, s a földművelés már távolról sem volt elegendő a nép eltartására. Annál inkább nem, minthogy a földművelés lassan fejlődött, a termésátlagok nem növekedtek. A szükség tehát kiegészítő foglalkozásokra kényszerítette a lakosságot. Ilyen tevékenység volt a fakitermelés és a tutajozás. A gyergyóremeteiek az 1785-ös összeírás alkalmával elmondják, hogy „Fenyő (Erdei) fánk mind épületre való elégséges és nem mesze van. Erdőnk tutajfára és deszka metszeni alkalmas.” A következőkben megtudjuk azt is, kinek a részére szállították a fát: „Tutajozó vizünk az itten lefolyó Maros vize, melyen magunk es királyi tutajokat szoktunk lehordani.” 1820-ban a pénzkeresés módjáról beszélve a falubeliek már első helyen említik a tutajozást és az erdőkitermelést: „ez áll egészen a tutajnak készítéséből, amelyen

szoktak hordani deszkát, lécet, szarufát és más eszközökre kívántatott fákat, s mivel hogy a Maros vize ezen falunak egyik oldalát mossa, az itt való nép a szántás-vetés után lenni szokott terméseknek fogyatkozásait ebből szokta kiállni — a tehetősebb gazdák tutajakat és deszkát készítenek, a szegényebb rendűek azokat alkalom szerint való fizetés mellett a Maros vizén a külső fátlan helyiségekre szállítják.“ A tutajozásról a XVIII. század utolsó évtizedében és a XIX. század első két harmadában úgy beszélhetünk, mint alapfoglalkozásról, mely jövedelmezőségben jóval felülmúlta a földművelést. Míg 1785-ben a remeteiek csak általánosságban beszélnek a tutajozásról, addig 1820-ban már elismerik, hogy „ezen helyiségben a tutajozásnak beneficiuma a szántás-vetés beneficiumát másfél részben felül haladja“.

A lakosság főfoglalkozása hovatovább a tutajkészítés és a tutajozás volt, ami bizonyos társadalmi munkamegosztást eredményezett a faluközösségen belül. Ennek lerövidített képlete a következő:

<i>Gazdasági helyzet</i>	<i>Társadalmi-katonai beosztás</i>	<i>A tutajozásban elfoglalt hely</i>
törpe- és kiscgazdák kis- és középgazdák	gyalogok gazdagabb gyalogok és huszárok	tutajosok tutajkészítők
tehetősebb gazdák, szász kereskedők	polgárok	gondviselők és kereskedők

Ismerkedjünk meg közelebbről e csoportok életével és gondolkodásmódjával. Bocskor János gyergyóremetei pap 1838-ban bemutatja a tutajkészítők élet-körülményeit: „lépéseim gyakran elvezettek a tutajt készítőknél természeti ártatlan együgyűség és őszinteség kellemesítette körébe, ahol még most is foly a burkus, török és francia háborúkról beszéd. Körükben mulatásom ideje alatt gyakran tudakoltam, mi legyen jutalmok legfőbb mértékben izzasztó fáradságoknak? talán csekély jutalmaztatásokat szégyelvén feltételre felvilágosítólag határozottan válaszolni egy ideig vonakodának: de bár hallgatott is nyelvek eleget mondottak kebleikről emelkedő sűrű sohajtásaik, és komoly képekből csak hamar kiolvastam, hogy vérzik szívek terhes munkájuk csekély jutalmán: végre ők is csak nem könnyes szemekkel nyilatkoztatták, hogy jobb, célarányosabb volna szorgalmatosabban és többször az eke szarvát mint sem az apacsnyit, vagy is kormányfát fogni, mert a tutajgerendák szállítása következtében kifogytak sok izmos jó ökreikből, a havasban sokaknak elvette a hideg a lábát és más efféle; még az idén [1838] legalább Remetén a legszebb, legnagyobb és egész faluban híres tutajért 25 német forintnál többet fertályonként nem adtak, sőt résztvevőleg láttam olyanokat is, kik békötött és Marosba szállított közepes tutajokért 8, 9 magyar forinttal jutalmaztattak.“

A tutajosok életkörülményei sem voltak kedvezőbbek. Fodor András 1837-ben elpanaszolja, hogy „egy év sem telik úgy el, hogy a kősziklába csapódás által elromladozó tutajokon lévőek közül élőkötet ne veszítenék“.

A gyergyóremetei tutajkereskedelmet nem a helyi kereskedők irányították. Az eredeti tőkefelhalmozás még nem biztosította a feltételeket Remetén a helyi polgárság kialakulására. Ezért a remetei tutajkereskedést a szászrégeni kereskedők irányították. Bocskor János 1838-ban tudunkra adja, hogy „létezik egyesület, mely a tutajt készítő falukat tagjai között felosztotta: bėjövetele előtt gyergyói biztosai által minden nemű körülményektől értesítvén, a veendő tutajok ára iránt havában határozólag rendelkezik és Gyergyóban mulatása alatt szabályait a tutaj vevésben és a béresek [tutajosok] fizetésében pontosan megtartja“. A fenti idézet a tőkés társadalmi viszonyoknak a jelenlétét bizonyítja. A gyergyóremetei tutajosokat és tutajkészítőket e „résztvevőtársaság“ tagjai kegyetlenül kizsákmányolták, jövedelmüket elsajátították. Mindez a gyergyóremetei lakosok pénzszerzési lehetőségének a leszűkülését jelentette. Ez az ellentét az 1848 előtti években a gazdasági-társadalmi élet fő ellentmondása volt. Megoldását a remeteiek a forradalomtól várták.

A búza és a fa feldolgozása a kézművesség bizonyos fejlettségét is megkövetelte. Az 1785-ös összeírás szerint „lisztelő malmunk a faluban egy, a falunk határában pedig mind lisztelő mind fűrészmalomok elégségesek“.

A kézművesség azonban a XVIII. században jobbra csak lisztelő- és fűrészmalomokra, tutajkészítésre, valamint a házi mesterségekre korlátozódott. A XIX. század első évtizedeiben viszont már szakosodott mesteremberekkel ismerkedünk meg: „vagyon a faluban két kovács mester, 1 asztalos, 2 szabó, s csaknem minde-

nik gazda ember a szekerek csinálásához jól szokott érteni, magok azokat megcsinálják, mivel arra szükséges fájak is elegendő vagyon.”

A helyi kereskedelem terén is jelentős változást vehetünk észre. Míg az 1785-ös összeírás alkalmával nagyobb méretű árucseréről a tutajozáson kívül nem történik említés, addig 1820-ban már íme, miről értesülünk: „vagnak ezen faluban 3 Boltok, melyekben aproság portékák árultatnak.”

Ismerkedjünk meg ezek után a falu társadalmi életével, pontosabban: osztályszerkezetével. Adjuk át ismét a szót az 1820-beli adatközlőknek: „Ezen falubeli lakosok némelyek nemesek, mások szabad székelyek, közülük pedig némelyek örökös jobbágyoknak, mások zselléreknek neveztetnek.”

Tehát ebben a határorkatona-közösségben is léteztek jobbágycsaládok. Számuk 8-9 között mozgott, és a szérhegyi Lázár grófnak voltak alárendelve. Kötelezettségeik között megtaláljuk a munka-, a termény-, valamint a pénzáradékot. „Mű a méltóságos gróf Lázár Tamás ha részről való jobbágyok néhai méltóságos gróf Lázár Ferenc úr mostani életiben lévő grófjaink nagy atya idejében mind kézi munkával, mind pedig marhával, két vagy négy ökörrrel az magunk kenyerünkön hetenként három napot szolgáltunk, az ő huga halála után pedig mind gyalog kézzel, mind marhával csak Két napot szolgáltunk” — mondják a jobbágyok 1785-ben. 1820-ban megfigyelhető a robot jelentős csökkenése: „nevezetesen egy colonus minden héten 4 igavonó marhával egy napot, gyalogszerben pedig (midőn az udvar úgy kívánja) 2 napot köteleztetünk szolgálni, de mindhogy közzöttünk mostan egy gyalogszeres colonus nem találhatik, mű minyáján marhával szoktuk szolgálatunkat bétenni [...] ezen kívül esztendőök által egy hosszú utat pedig amely 4 napot foglalni szokott magában, minden colonus tenni köteleztetik.”

Ha a jobbágyi robot időrendi változásait figyeljük, ezek fokozatos csökkenését érzékeljük:

A XVIII. század közepén	1785-ben	1820-ban
3 nap marhával	2 nap marhával	1 nap marhával hetente és
3 nap gyalog	2 nap gyalog	4 napos út évente
kézbeli hetente	kézbeli hetente	2 nap gyalog kézbeli hetente és 4 nap évente

A kötelezettségek között megtaláljuk a terményjáradékot is: „Eszteendőnként karácsony zabja, tyúkjá titulusa alatt két véka zabot és tyúkot, vagy pénzből piaci áron házi kötél titulussa alatt pedig egy polturát fizettünk az uraságnak és feleségeink az uraságnak egy-egy darab fonalat fonat kenyer nélkül”, tudósítanak a jobbágyok 1785-ben. Ezek a kötelezettségek alapvetően megváltoznak 1820-ig: „Eszteendőök által 10 font fonalat minden gazdának meg kelledik fenni [...] Ezen kívül minden gazdának sorban 2 véka zabot — 1 tyúk — 10 tojás és régi szokás szerint vagy egy hárs kötelet, vagy pedig az helyett egy Polturát kellett adni, ezen kívül két sing cernába fűzött száraz szentgyörgy, vagy pedig süveggombát. Kértek néha köménymagot is, szurkot egy két suval, néha pedig ezek el is maradtak.” Míg a munkajáradék terén kötelezettségbeli csökkenést figyelhetünk meg, addig a terményjáradéknál jelentős növekedést vehetünk észre.

A pénzáradékot a poltúra jelentette, amely összeget csak abban az esetben kellett fizetni, ha a hárskötelet mint terményjáradékot nem szolgáltatták be a Lázároknak.

A kötelezettségek a társadalmi élet — a hűbérúr és a jobbágyok közötti — döntő ellentmondásának forrását alkották. Az elégedetlenség kiderül az 1785-ös összeírás alkalmával is, amikor a jobbágyok elpanaszolják: „A több földesúrnak jobbágjai felelik: hogy csak vonó marhával egy napot, kézi munkával két napot szolgálnak, és favontatást is tesznek ezek mellett, de Karácsony zabja, tyúkjá és házi kötéllel, vagy az helyett polturával nem terhelhetnek.”

Ez az elégedetlenség a XIX. század első évtizedeiben tovább növekedett, mely Dotzi András jobbágy 1831-beli panaszából is felismerhető: „En szegény ember lévén semmi úton, módon sok Gyermekeim miatt annyira nem mehetek (noha mint a Rab napról napra dolgozok), hogy csak a szükséges ruházatokat magamra és gyermekeimre kiszerezhessem, mely miatt a legnagyobb szomorúságok és kínldások között nyomorgok.”

Remete lakosságának kb. 90%-át a határőr életet folytató gyalog és huszár katonák alkották.

A *Nemzeti Társalkodó* 1839-es, Gyergyórol szóló közleményében megismertet a vidék határőrkatonáinak életével is: „Ezeknek [...] kevese bír mesterséget, ke-

reskedést nem folytat, hivatala nincs, zsoldot nem kap: mégis tisztességes házat tart, magát és nagyocská háznépét élelemmel, ruházattal látja el, saját költségén katonáskodik, a polgári és katonai rend terheit hordja. E valóban csak vas szorgalmak által volt lehetséges, de hova tovább mind inkább terhesedik; részint nagy szaporodásuk miatt [...], részint mivel a tutajfákat termő havasok hozzáférhetőbb része nagyon megpusztítottak."

A faluközösség életét a gyalog és a huszár katonák határozták meg. A „bel-sőség”, a szántó és a rét magántulajdonban volt, az erdő és a legelő pedig közösségi használatban: „Igenis szabadosan használhatják a közlakosok az erdőt, ke-reskedésre nézvéen szabad lévén tutajokat készíteni, deszkát metszeni, léceket és egyéb szükséges fákat faragni.” Bár a föld magántulajdonban volt, eladása mégsem szabad: „A telkek eladása pedig parasztnak nem szabad, mindazonáltal nemes embertől szántóföldet [...] akármelyik paraszt vehet, de nem conscriptus székely katonától.”

A termőföld eltartóképessége — mint említettem — nem állt egyenes arányban a lakosság számbeli növekedésével. Fokozta a gondot az, hogy a tutajozás bizonyos fokig a mezőgazdasági termelés elhanyagolásához vezetett. A tutajkészítők és a tutajosok kizsákmányolása, a rossz termés, valamint a földbirtokok elaprózódása tovább növelte a gazdasági nehézségeket. Az 1779—1848-as évek közötti időszakban, bár a katonák nem adhatták el örökbe a földet, a birtokok gyakori (16 évtől 60 évig terjedő tartamra) elzálogosítása következtében nagy általánosságban a zálogbavevő birtokába mentek át, vagyis adásvétel tárgyául szolgáltak közvetett módon.

A gazdasági különbségek társadalmi ellentétekhez vezettek. A gazdagabbak igyekeztek elkeríteni, illetve kisajátítani a faluközösség tulajdonában levő legelőket, illetve erdőket. A faluközösség tagjai az 1838. szeptember 20-i protestatiójukban tiltakoznak a törvénytörő eljárások ellen: „Nekünk alatt írtaknak úgy esett tudtunkra, hogy a Gyo-Remetei közönség katona Birája egy néhány magával a Tekintetes Bernád urakkal kert levágása felett folytatott panaszos per felett a közönség hitese elhatározása és meghívása nélkül olyan békességre lépett, melyből az egész közönségünknek és maradványainknak iszonyú kára fog következni, mely ezen káros békesség ellen mü ezennel az egész közönség képiiben solemnite Protestalunk és ezen Protestationkat Protokoltatni instállyuk.”

Bernád Antal hadnagy azonban nem szabadult meg a nép visszaütésétől. Egy későbbi, 1842. június 3-án írt levelében elpanaszolja, hogy „Gyergyó Remetén az ügynevezett Bányán lévő házamba a tüzelő kályháim, az ajtóim, ablakaim, a cserepes teteim volt nagy lapos kövek — és egy egész darab kőből készített fűtő lopatottván, most megtudtam ugyan Remetén lakó Szöts Demeter háznépe volt az érintett házamnak a felverője...”

A faluközösség egyszerű tagjai tehát ki így, ki úgy, ellenállnak, de mindkét csoport csak az alkalmat várja a leszámolásra.

Gyergyóremete múltja világosan bizonyítja, hogy az 1848-as forradalom okait a gazdasági-társadalmi élet ellentmondásaiban kell keresnünk. A hűbéri kötelezettségek és a tutajozással kapcsolatos prekapitalista viszonyok, valamint a szászrégeni tutajkereskedők és a helyi lakosok közötti állandó konfliktust valóban csak egy forradalom oldhatta meg.

Endes Miklós egykori feljegyzéseiben megemlíti, hogy Bernád Antal hadnagyot 1848. június 15-én beválasztják a nemzetország megalakítására kinevezett bizottságba. Azt is tudjuk, hogy 1848 júliusában a pesti országgyűlésen részt vett Veress István remetei csendőrbiztos. Ez a két adat élénk forradalmi tevékenységet bizonyít. Ez nem meglepő számunkra, hiszen a történelmi dokumentumok a remeteiek számottevő részvételét bizonyítják a XVII—XIX. század szabadságharcában, illetve katonai akcióiban. Ilyen irányú tapasztalatukat 1848 őszén értékesítették, amikor megérkezett a hír Gyergyóba, hogy Marosszék felől több száz főből álló osztrák fegyveres csapat közeledik, amelyhez csatlakozott a szászok egy része, és ezzel néhány ezerre növekedett a támadni készüők száma. A hír futótűzként terjedt szét a gyergyói falvak lakossága között. Fel kellett készülni a védekezésre. A falvak vezető emberei „megtanácskozták a teendőket”, és elhatározták, hogy az ellenforradalmárokat Remete és Ditró határánál várják be. A gyergyói községekből csakhamar érkezni kezdtek a fegyveres férfiak; az összegyűltek zömét Remete és Ditró lakossága alkotta. E kis haderő élére a bátorságáról is híres medvevadász, Bernád Imre remetei százados állott. A Ditró és Remete között összegyűlt had a Maros két partján elterülő széles mezőkön csatasorba fejlődött, és elindult Várhegy felé, ahol a két sereg találkozott, és az előőrsök között kisebb csetepaté alakult ki, amelynek az est bekövetkezése vetett véget.

Hogy az ellenséget a gyergyói had létszámára vonatkozóan megtévessze, Bernád százados a sereget a remetei hegyektől a ditrói hegyek széléig helyezte el szétszórva. Ezután számtalan táborúzet gyújtott, és kiadta a parancsot a mozgásra és a zajongásra. A gyergyói hadak hatalmas sereg látszatát keltezték, mintha egész Székelyföld megmozdult volna. Az eredmény nem sokáig váratott magára. Hajnal előtt az erejéről és vakmerőségéről híres Balázs János az Eleké vezetésével felderítőcsoport indult Várhegy felé. Feltartóztatás nélkül értek el Várhegyre. Itt újabb meglepetés érte őket: nemcsak hogy ellenségre nem akadtak, de még várhegyi lakossal sem találkoztak. Cselre gondoltak. Végül is sikerült megtalálniuk a helyi lakosok rejtékhelyét, aiktól megtudták, hogy az osztrák seregek visszavonultak Hévíz felé. A gyergyóiak elindultak a visszavonulók után. Mivel az ellenfél nem a Maros mentén vezető úton haladt, hanem az erdőségekben, az üldözés napokon át tartott, kölcsönös lövöldözések közepette. Időközben a gyergyóiak segítségére sietett a magyar forradalmi hadsereg néhány segédcsapata is. Az ütközetre Szászrégenből került sor. A Bernád Imre vezette sereg középhadát a remeteiek alkották. A csata igen heves volt és hosszú, végül is a puskatussal vívott közelharc döntötte el a forradalom javára: a németek szétfutottak.

A néphagyomány szerint Szászrégenben a rend fenntartását a remeteiekre bízták, akik régi ellenségeik, a tutajkereskedők városát felgyújtották. Bem tábornok szigorúan felelősségre vonta őket bosszúállásukért. Haragja azonban nem tarthatta sokáig, hiszen a gyergyóremeteiek hősiessége a piski hídnál lezajlott ütközetben is megmutatkozott, ahol különösen Puskás Mihály honvédhadnagy tüntette ki magát.

A remeteiek tehát harc útján próbálták megoldani a szászrégeni tutajkereskedőkkel fennálló ellentétüket. Ez részben sikerült is; a forradalmat követő időszakban a helyi tutajkereskedés a remetei kereskedők kezébe ment át. A szabadságharcot követő időszakban megalakult a Méllik—Puskás részvénytársaság. A forradalom tehát hozzájárult a helyi polgárság gazdasági-társadalmi pozícióinak megerősítéséhez Remetén.

A jobbágyfelszabadítás nyomán a volt jobbágyok mint kis- és középgazdák egyenjőű félként kapcsolódtak be a falu gazdasági-társadalmi életébe Remetén is. Legjellemzőbb eset a Nagy-György család, amely a századfordulón már a község legmódosabb kisgazdái közé tartozott. A határőrkatonaság mint sajátos katonai-társadalmi szervezet a forradalom utáni időszakban megszűnt, tehát a határőrkatonai életforma okozta ellentétek sem léteztek többé.

A faluközösség szegényebb és gazdagabb tagjai közötti antagonizmus érdekesen oldódott meg. A falu életét irányító nemes katonai csoport (itt különösen a Bernád család tagjaira gondolunk), amely döntő szerepet játszott az 1848—1849-es szabadságharc katonai eseményeiben, elvesztette vezető szerepét a falu életében. Ez a szerep az örmény kereskedők, valamint a Puskás család egyik ága kezébe ment át.

A remetei forradalmárok élete a szabadságharc leverése után veszélyben volt. Az osztrákok egy hadnagyot küldtek Remetére azzal a feladattal, hogy végeztesse ki a forradalomban részt vett főbb harcosokat. A hadnagy székhelye a község házában volt, mely mellé egy akasztófa ácsoltatott. (Azóta ezt a helyet Hadnagydombjának nevezik.) A szabadságharc hőseinek tehát bujdosniuk kellett. Egyik csoportjuk külföld felé vette útját. Így Balázs Elek, Bem tábornok bizalmi embere, aki mint hadnagy küzdötte végig a szabadságharcot, a vereség után társaival együtt Konstantinápolyba távozott.

Garda Dezső

FORRÁSOK

Bocskor János: *A szép tavasz beköszöntésének a Gyergyói tutajozó székelyeknek I) járadása II) jutalma*. Nemzeti Társalkodó, 1838. II. félév, 33—35. — *Conscriptio urbarialis, Pagi Gyergyó Remete, Csíkszék*. Bp., Országos Levéltár. 1785. augusztus 20. — *Conscriptio urbarialis, Pagi Gyergyó Remete, Csíkszék*. Bp., Országos Levéltár. 1820. szeptember 10. — *Csik—Gyergyó—Kászon székek története 1918-ig*. Bp., 1938. 280—282. — Csíkszeredai Állami Levéltár, XLVI. fond, 495., 496. sz.; XLVII. fond, 533. sz.; L. fond, 769. sz.; LI. fond, 837. sz. — Fodor András: *A Maroson mint Erdély legnagyobb folyóján mostan divatozó kereskedésről, s ezt nagyon hátráltató okokról*. Nemzeti Társalkodó, 1837. I. félév, 141. — *Közlemények Erdélyről*. Gyergyó. Nemzeti Társalkodó, 1839. II. félév, 161.